

Tarinoita Kainuun korpimailta -podcastsarja

Suomussalmen paikallishistoria - jakso

INTRO

Tervetuloa kuuntelemaan Tarinoita Kainuun Korpimaasta podcast - sarjan jaksoa Suomussalmen paikallishistoriasta. Minä olen Antti Väyrynen ja vien sinut nyt aikamatkalle tutustumaan Suomussalmen paikallishistorian rikkaaseen menneisyyteen ja kulttuuriin, joka on muovannut paikkakuntaa nykyiselleen.

Kianta & Suomussalmi

Ennen Suomussalmen kunnan perustamista, paikkakuntaa nimitettiin Kiannaksi ja arveluja on, että nimi pohjautuu johonkin ennen saamea alueella puhuttuun kieleen. Nimi kuitenkin vaihdettiin Suomussalmeksi kunnan perustamisen myötä vuonna 1867 ja uusi nimi valittiin Kiantajärvessä Kirkonkylän ja Hulkonniemen välillä olevan salmen mukaan. Nykyisin Kiannasta puhuttaessa tarkoitetaan Suomussalmen pohjoisosassa olevaa Kiannanniemen kylää tai Suomussalmen ylpeyttä, niin kaunista Kiantajärveä.

Suomussalmen kirkonkylä toimi pitäjän keskuksena aina talvisotaan asti.

Kirkonkylän tuhoutui lähes kokonaan joulukuussa 1939 Suomussalmen taisteluissa minkä seurauksena kuntakeskus päätettiin siirtää Ämmänsaareen Kiantajärven länsirannalle vuonna 1940. Ämmänsaaren nimi muutettiin 1990-luvun lopulla Suomussalmeksi, mutta myös nimeä Ämmänsaari käytetään edelleen, varsinkin meidän paikallisten toimesta.

Tiettävästi ensimmäiset Suomussalmen uudisasukkaat saapuivat seudulle 1500-luvun alkupuolella ja he olivat tutkimusten mukaan savosta lähtöisin olevia talonpoikia, jotka asettuivat suurimpien vesistöjen rannoille, kuten Kiantajärven ja Vuokkijärven ympäristöön. Näistä alueista tuli niin sanotusti ydinalueita, joista käsin maankäyttö ja asutus pikkuhiljaa levisivät ympäri pitäjää. Vuonna 1595 solmitun täyssinänrauhan jälkeen, nykyinen valtioiden raja merkittiin maastoon ja sen seurauksena vuonna 1598 Suomussalmen asuttaminen alkoi kiihtyä. Tätä edesauttoi myös se, että Ruotsin kuningas Kaarle IX (yhdeksäs) lupasi kaikille Oulujärven ympäristöön muuttaville uudisasukkaille kuusi vuotta verovapautta.

Vuonna 1604 Suomussalmella olikin jo neljä verotaloa. Suomussalmen kunnan vaakunan lipukkeet kuvaavat entisaikojen pärevalkeita, ja niiden lukumäärä viittaa näihin neljään verotaloon. Verotalolla tarkoitettiin maatilaa, jolla oli siihen aikaan varaa suorittaa valtiolle maaveroa. Yksi näistä verotaloista on maineikas Alanteen talo, joka on siirretty Vuokin suunnasta Alanteenjärven rannasta, Suomussalmen kotiseutumuseon päärakennukseksi. Alanteen taloon on mahdollista käydä tutustumassa kesäisin kotiseutumuseolla.

Veroluetteloissa tuolta ajalta on mainittu Hyrynsalmen, Lylykylän, Vuokkijärven, Kiantajärven ja Näljänkän kylät ja vuoteen 1650 mennessä Suomussalmelta löytyi jo 34 kantatilaa ja vuonna 1676 oli Vuokiin oli rakennettu jo 20 taloa sekä Kiannalle 29 taloa. Kiannalla käsitettiin laajalti koko kiantajärven ympäristö.

Tämä kasvu ajanjakso kesti aina 1690 -luvun puoliväliin saakka.

Savolaisten talonpoikien mukana Suomussalmelle levisi kaskiviljely kulttuuri, joka jatkui aina 1800-luvun lopulle saakka. Elinkeinoista oli maanviljelyn oheella metsästys ja kalastus olivat myös tärkeitä.

1600-luvun asutusvaihetta seurasi valitettavasti Suomussalmellakin suuret kuolonvuodet vuosina 1695-1697. Viljasadot jäivät kylmyyden vuoksi todella vähäiseksi tai ne menetettiin jopa kokonaan. Tätä tapahtui monena vuonna peräkkäin ja niinpä pettuleipää ja muuta hätäruokaa syötiin yleisesti. Tämän seurauksena suurin osa väestöstä kuoli nälkään ja kulkutauteihin

Näiden surullisten vuosien lisäksi vuonna 1713 Isoviha aiheutti Kainuussa köyhyyttä ja puutetta, väestöä menehtyi ja monet tilat autioivat. Isovihan loputtu Suomussalmen väkiluku oli enää vain 450 asukasta. Näiden surullisten aikojen jälkeen, 1700-luvun alussa valtio päätti auttaa uudisasutusta verohelpotuksin ja mm. vapautuksella sotaväenotosta, niinpä väestö alkoi nopeasti taas lisääntyä.

Seurakunnan synty

Myös maallinen valta oli entisaikaan kirkon hallussa ja niinpä Ruotsin kuninkaan määräyksestä vuonna 1764 Suomussalmelle tuli rakentaa kirkko ja sijoittaa sinne pappi. Kirkon paikaksi määrättiin Siikaniemi lähellä Suomussalmea. Tämä paikka, johon veneellä pääsee miltei joka suunnalta, katsottiin kulun puolesta sopivimmaksi, sekä ollen syrjässä valtatieltä turvatuksi venäläisiltä ja maankiertäjiltä.

Kirkosta rakennettiin ristikirkko erillisellä kellotapulilla. Rakentamisessa oli kuitenkin haasteita, sillä niskoittelevat suomussalmelaiset eivät olleet mielissään kirkon, pappilan ja lukkarin talon (puustellin) rakentamisesta, saatiikka papin palkanmaksusta. Kun kirkon puupenkeistä jäi puolet tekemättä ja holvikatostakin puuttui puolet, Maaherra määräsi nimismiehen valvomaan, että kaikki rästinä tehdyt päivätyöt tehtäisiin ja rakennusaineet hankittaisiin viimeistään huhtikuussa 1795.

Tutkimusten mukaan kirkko saatiin valmiiksi lopullisesti 1800-luvun alussa.

Vanha puukirkko tuhoutui talvisodassa 1939, kuten suurin osa Suomussalmen kirkonkylästä.

Uusi kirkko rakennettiin 1950-luvulla sankarihautausmaan viereen Suomussalmen kirkonkylälle.

Ensimmäinen maailman sota ja Suomen itsenäisyysjulistus

Vuosien 1914–1918 välillä elettiin synkkiä aikoja, kun maailmalla vallitsi ensimmäinen maailmansota.

Tuohon aikaan, Suomi oli osa Venäjän suurruhtinaskuntaa.

Suomi kuitenkin päätti pyrkiä itsenäiseksi valtioksi, kun tieto tsaari Nikolai toisen vallan luhistumisesta saatiin maaliskuussa 1917.

Kolme viikkoa vallan luhistumisen jälkeen, pidettiin Suomussalmen kirkossa kansalaiskokous.

Ihmiset kokivat itsenäisyyden niin tärkeäksi, että paikalle saapui parituhatpäinen osanottajajoukko. Kokous oli suunniteltu pidettäväksi Suomulan pirtissä, Suomussalmen kirkonkylällä, mutta koska kansaa tuli niin paljon paikalle, kokous jouduttiin siirtämään muualle, niinpä kirkkoherralta pyydettiin lupaa järjestää kokous Suomussalmen kirkossa.

Sen aikainen kirkkoherra, Filip Nordlund, kannatti vahvasti Suomen itsenäisyyttä ja antoi luvan kirkon käyttämiseen.

Tämän kokouksen seurauksena, senaattiin lähetettiin valtuuskunta, joka vaati Suomea itsenäiseksi ja Vienan-Karjalan liittämistä Suomeen. Matkalle lähetettiin Maanviljelijä J.A.Heikkinen, alias Hallan ukko sekä kirkkoherra Filip Nordlund, jotka veivät kirkkoherran kirjoittaman kirjelmän senaattiin.

Itsenäistymismahdollisuuden käsittely aloitettiin sinä keväänä ja Itsenäisyysjulistus hyväksyttiin Suomen eduskunnassa 6. joulukuuta 1917.

Elinkeinot suomussalmella aikojen saatossa

Tervanpoltto elinkeinona

Tervaa on valmistettu maailmalla jo tuhansia vuosia ja Suomessakin sitä poltettiin pitkään, se oli jopa pitkään Suomen tärkein vientituote. 1700-luvun loppupuolella tervan kysyntä kasvoi koko Suomessa ja näin ollen tervanpolttoalue levisi myös meille tänne Kainuuseen niin, että 1800-luvun puoliväliin mennessä tervanpoltto oli myös Suomussalmella tärkeä elinkeino. 1800-luvun lopulla Suomussalmen vuotuinen tervantuotanto oli kuutisen tuhatta tynnyriä.

Tervaa valmistettiin havupuista polttamalla puita tervahaudoissa ja sen jälkeen valmis terva kuljetettiin vesistöjä pitkin Oulun tervahoviin, joka oli Oulussa Toppilansalmen pohjoisrannalla sijainnut tervan varastointi- ja tarkastuspaikka. Vielä 1800-luvun loppupuolella vesistöt olivat parhaita kulkuväyliä ja tervaveneitä käytettiin kulkuvälineinä matkalla Ouluun. Tänä päivänä Suomussalmelta Ouluun vesiteitse matkaaminen ei valitettavasti onnistu, sillä vesistöjen varrella olevat kosket on valjastettu sähköä tuottavilla voimalaitoksilla.

Tervanpolton loppuessa Suomussalmella tilalle tulivat metsä- ja uittotyöt, jotka jatkuivat vielä toisen maailmansodan jälkeenkin.

Raudan tarve kasvoi maailmalla

Runsaiden rautamalminpitoisten järvien olemassaolo Kainuussa synnytti alueelle useita rautaruukkeja eli rautatehtaita, joista Ämmän ruukki Suomussalmella oli ensimmäisiä. Rautatehdas perustettiin Ämmäkosken partaalle vuonna 1841 ja perustajana toimi Hyrynsalmen sen aikainen kirkkoherra Johan Wegelius.

Jotta tehtaan toiminta saatiin käynnistettyä, Ruukille luvattiin käyttöön ämmäkosken vesistön molemmat rannat ja sille myönnettiin 20 vuoden verovapaus. Malmia tehtaan tarpeisiin nostettiin alueen järvien pohjasta.

Tehtaan toiminta alussa oli hyvin vaatimatonta ja pian tehtaan epäonneksi sattui niin, että sen perustaja Johan Wegelius kuoli, vain 4 vuotta tehtaan perustamisen jälkeen. Hänen poikansa Adolf ja Johan päättivät kuitenkin jatkaa tehtaan toimintaa. Tehdasta ei kuitenkaan saatu tuottavaksi. Vaikka raaka-ainetta oli runsaasti saatavilla, hankaluuksia tuotti malmin kuljetus, sekä valmiiden tuotteiden vienti tietämien taipaleiden takaa. Rautaa oli kuljetettava veneillä koskisia virtoja pitkin Kajaaniin, Ouluun, Kuusamoon ja Kuopioon saakka. Kelirikkojen aikana vähimmätkin kulkuyhteydet saattoivat katketa kuukausiksi. Ongelmia aiheuttivat myös luonnonilmiöt; jäät särkivät padon toistuvasti ja kevättulvat veivät rakennelmia mukanaan. Työvoiman rekrytointi oli hankalaa seudun harvan asutuksen vuoksi, ammattitaito oli heikkoa uudella alalla ja lisäksi väestö harjoitti mieluummin edelleen tervanpoltoa.

Vuonna 1855 Wegeliuksen veljekset päättivät myydä ruukin Hyrynsalmen nimismies Karl Alarik Castrénille, joka taas tämä myi sen edelleen oululaisille liikemiehille. Ruukki pysyi Oululaisten omistuksessa aina tuonne 1860-luvulle saakka, jonka jälkeen vaihtoi jälleen omistajaa ja ajautui Utajärvellä toimineen Kurimon ruukin alaiseksi. Vuosina 1865-1868 toiminta oli vilkasta, mutta tästä huolimatta tehdas ajautui konkurssiin vuonna 1869.

Vielä 1870-luvulla ruukki oli muutaman vuoden englantilaisten liikemiesten omistuksessa. Uudet omistajat laittoivat tavoitteet korkealle ja suunnitelmat suuriksi ja tuolloin tuotanto kohosi ennätyslukemiin, ruukkien rakennuksia korjattiin ja uusia tiloja rakennettiin. Valitettavasti tämänkin jälkeen tehtaan tuomiona oli jälleen konkurssi rautateollisuuden markkinoiden kääntyessä laskusuuntaan. Vienti Venäjälle takkuili ruplan arvon aletessa ja omistajien holtiton elämänmeno ja epärehellisyydet kirjanpidossa alkoivat tehdä tehtävänsä. Kalliit kuljetuskustannukset ja tulipalot antoivat lopullisen kuoliniskun ruukkien toiminnalle. Ämmän ruukin aikakausi oli päättynyt ja se alkoi rapistua, ruostua ja lahota. Rakennuksia purettiin ja hävitettiin, osa hävisi hiljaa teille tietämättömille, osa maatui ja osa lepää Taivalalaisen lammen pohjassa.

Suomussalmen pitäjää rakennettiin Ämmän Ruukin rautatehtaan purkumateriaaleilla. Historia kertoo Suomussalmen ”pysyneen tiilissä” 20 vuotta raunioituvia tiilirakennuksia hyödyntämällä.

Ruukin alueet luovutettiin Rajavartioston käyttöön vuonna 1924.

Uitto

Uitto eli puutavaran kuljetus vesiteitse on ollut tärkein kuljetusmuoto puutavaran kaukokuljetuksissa Suomessa 1800-luvulta aina 1970-luvulle saakka.

Uitto oli aikoinaan myös yksi tärkeä elinkeino Suomussalmen alueella, sillä se oli merkittävä tulonlähde monille perheille.

Kiantajärvestä tukkeja hinattiin aluksi lautoissa uiton keltuveneillä soutaen, mutta koska isompia lauttoja ei näillä keinoilla pystynyt liikuttamaan, ryhdyttiin käyttämään varppausta ja hinausta, jota varten valmistettiin ihan omia varppaus- ja hinausaluksia.

Näitä uitossa käytettyjä aluksia valmistettiin myös Suomussalmella 3 kappaletta, Kianta, Jalo ja Hyry-alukset. Alueella oli myös laivojen huoltamiseen ja korjaamiseen erikoistuneita seppiä ja muita ammattilaisia.

Uitto ja laivat ovat tärkeä osa Suomussalmen paikallishistoriaa ja kertovat alueen vahvasta yhteydestä vesireitteihin ja luontoon. Vaikka nämä perinteiset kuljetusmuodot ovat nykyään harvinaisia, niiden merkitys kulttuuri- ja historiallisena perintönä on edelleen tärkeä.

Kesäisin Suomussalmella on mahdollista vieraila kirjailijamestari Ilmari ”Iki” Kiannon taiteilijakodissa Turjanlinnassa, opastetuilla Kianta-laiva risteilyillä. Matkailukäytössä nykyään oleva Kianta-laiva on rakennettu vuonna 1912 Suomussalmella.

1950-1960 -LUKU VOIMALAITOKSET JA EMÄJOEN VALJASTUS

Kainuun koskireitti tarjosi kuohuvia koskia, valkoisia vaahtopäitä ja upeita rantamaisemia matkailijoille 1950-luvulla.

Suomussalmen Emäjoen koskireitti sisälsi kymmenen koskea, joita entiset tervaveneiden soutajat taitavasti laskivat matkailijoiden iloksi. Pudotusta 14 kilometrin matkalle kertyi kaikkiaan 40 metriä.

Emäjoki alkaa Suomussalmen Kiantajärvestä ja virtaa Hyrynsalmen ja Ristijärven kautta Paltamoon jossa se laskee Oulujärveen.

Vuonna 1959 valmistui ämmänkoskeen Ämmän voimalaitos Oulujoki oy:n rakentamana. Aittokosken voimalaitos valmistui pari vuotta myöhemmin.

Kulttuuri ja matkailu Suomussalmella

Kulttuuri ja matkailu alkoivat lisääntyä Suomussalmella 1960 - luvun lopulla.

1967 Suomussalmelle perustettiin kotiseutumuseo ja vuonna 1969 vietettiin hotelli-ravintola Kantakievarin avajaisia Jalonuoman rannalla. Myöhemmin vuonna 1988 hotelliin jatkoksi perustettiin nykyinen Suomussalmen ylpeys kylpylä-hotelli Kiannon Kuohut.

1960 ja 1970 luvuilla kunta sai oman kirjaston ja Kansalaisopisto Kianta-opiston.

Myös kulttuurielämä vilkaistui Suomussalmella kun teatteritoiminta alkoi 1970 luvulla.

Lisäksi myös luontoarvot ja matkailu nähtiin tärkeänä, joten metsähallituksen toimesta perustettiin Hossaan retkeilyalue vuonna 1979.

1980 - luvulle siirryttäessä, merkittäviä kulttuurin merkkipaaluja Suomussalmen historiassa on ollut esimerkiksi Hiljainen kansa - ympäristötaideteos, jonka tanssitaiteilija Reijo Kela rakensi ensimmäisen kerran Lassilan pellolle, Karhulanvaaran suoralle. Nykyisin tuhatkunta turvepäistä hahmoa seisoo Käpylän pellolla viitostien varrella, missä vierailijoilla on mahdollisuus nauttia lettukahvit Hiljaisen kansan niittykahvilassa.

Vuonna 1992 avattiin Suomussalmen sotahistorian merkittävin käyntikohde Raatteen Portin Talvisotamuseo. Museo on näyttely rakennettu kertomaan Raatteentien historiallisista taisteluista. Museon vierestä löytyy myös ainutlaatuinen 17 000 kivilohkareen monumentti ja sen keskusmuistomerkki Avara Syli.

Talvisotamuseon lisäksi raatteentien päästä löytyy vanha rajavartioasema vuodelta 1923 ja siellä on mahdollista vierailla kesäkaudella.

Talvisotamuseon lisäksi, Suomussalmen sotahistoriaan pääsee myös tutustumaan Suomussalmen matkailutoimistossa Jalonniemi-talossa, mistä löytyy Vaietut Arktiset Sodat - diginäyttely. Lisäksi Suomussalmen matkailuoppailta on mahdollista tilata opastettuja kiertoajeluja taistelualueilla ja muihin historia kohteisiin.

Vuonna 2017, Suomen Luonnonpäivänä vietettiin Suomen 40. kansallispuiston avajaisia. Tämä Suomen 100-vuotis juhluvuoden kansallispuisto, Hossan kansallispuisto, sijaitsee meillä täällä Suomussalmella, kunnan pohjoisosassa. Kansallispuisto on tärkeä matkailukohde ja se houkuttelee kymmeniä tuhansia kävijöitä alueelle vuosittain.

LOPUKSI

Suomussalmen historia on rikas ja monimuotoinen, ja se on jättänyt jälkensä paikkakuntaan nykypäivään asti. Toivomme, että tämä podcast-jakso auttaa sinua ymmärtämään paremmin Suomussalmen menneisyyttä ja sen vaikutusta nykypäivään. Kiitos kuuntelusta!

Tässä Podcastissä on käytetty lähteinä: Matti Huurre ja Oiva Turpeisen teosta Leipä Luonnosta - Suomussalmen historian kymmenen vuosituhatta, Reetta Juntusen maisteritutkielmaa aiheesta: Historialliset kerrostumat Suomussalmen vesistöjen nimissä, Pinja Partisen opinnäytetyötä aiheesta: Uiton historia suomessa, Ylen toimittajan Arto Loukasmäen historiajulkaisua aiheesta: Itsenäisyyttä vaadittiin ensimmäisenä Suomussalmen kirkossa – Papilla pistooli taskussa, Esa Heikkisen tekstiä Kainuun terva – sivustolta, Suomussalmen matkailuoppaiden muistiinpanoja sekä Suomussalmen kunnan omia arkistomateriaaleja.

Tämä podcast on tuotettu osana Kulttuurihistoriasta nostetta Suomussalmen ja Kainuun matkailuun - hanketta, jota ovat rahoittaneet Kainuun Liitto Alueiden kestävän kasvun ja elinvoiman tukeminen (AKKE) rahoituksella sekä Suomussalmen kunta ja Kajaanin Ammattikorkeakoulu omarahoitusosuudella.